जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६१

र

वनस्पति स्रोत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७०

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
थापाथली, काठमाडौं, नेपाल ।

मन्त्री परिषदको २०६१/५/२२ को निर्णयबाट पारित भएको
जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६१
र
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको मिति २०७०/५/१६ को सचिवस्तरीय निर्णयबाट पारित भएको वनस्पति स्रोत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७०

संख्या : १००० प्रति
२०७० चैत्र

प्रकाशक
नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
थापाथली, काठमाडौं

आवरण तस्वीर : सर्पगन्धा (*Rauvolfia serpentina* (L.) Benth. ex Kurz)
सतुवा (*Paris polyphylla* Smith)

तस्वीर सौजन्य : १. डा. राजेन्द्र के.सी. TCP/NEP/3403 of FAO
२. दिपक लामिछाने, वनस्पति विभाग

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
(....शाखा)

☎ ४२५११३९
४२५११५९
४२५११६०
४२५११७१
फ्याक्स: नं.: ४२५११४१

पत्र संख्याः-
चलानी नम्बरः-

वनस्पति मार्ग, थापाथली
काठमाडौं

दुई शब्द

नेपाल जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको उपलब्धताको दृष्टिकोणले संसारमै अद्वितीय रहेको छ। दिगो व्यवस्थापन एवम् बुद्धिमतापूर्ण उपयोग भएको खण्डमा नेपालको समानुपातिक विकासमा यस क्षेत्रले उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउन सक्ने तथ्य सर्वविदितै छ। उपलब्ध स्रोतलाई बुद्धिमतापूर्ण उपयोग र व्यवस्थापनका सन्दर्भमा नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले समय-समयमा विभिन्न नीतिगत व्यवस्था गर्ने गरेको छ। यसै सन्दर्भमा नेपाल सरकारले जडीबुटी एवम् गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६१ र वनस्पति स्रोत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७० पारित गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। विभिन्न नीति तथा कार्यविधिका सहीरुपमा कार्यान्वयन यसको सर्वसुलभता र जनसाधारणमा यसको बारेमा रहेको ज्ञानको स्तरमा भर पर्दछ। यसै सिलसिलामा प्रस्तुत नीति तथा कार्यविधि यिनै आवश्यकताहरूलाई परिपूर्ति गर्ने सन्दर्भमा लक्षित रहेका छन्। यसको प्रकाशनका लागि आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय खाद्य तथा कृषि संगठनको कार्यालय, तराई तथा शिवालिकका लागि गैरकाष्ठ वन पैदावारको दिगो व्यवस्थापन तथा विकास आयोजना (TCP/NEP/3403) लाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु। धन्यवाद !

मिति : ७ चैत्र २०७०

....
यम बहादुर थापा
महानिर्देशक
वनस्पति विभाग

जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६१

पृष्ठभूमि

भौगोलिक एवं पर्यावरणीय विविधताको फलस्वरुप उपलब्ध जैविक विविधता नेपाल राष्ट्रको तुलनात्मक लाभको क्षेत्र रही आएको छ। विविध प्रकारका पारिस्थितिकीय प्रणाली (Ecosystem) को उपलब्धताको कारण नेपाल जैविक विविधताको अथाह भण्डारको रुपमा विश्वसामु परिचित हुन पुगेको छ र यस किसिमको विविधताको दिगो र बुद्धिमत्तापूर्ण उपयोग गरी नेपाल र नेपाली जनताको आर्थिक एवं सामाजिक रुपान्तरण गर्नुपर्ने अवसर र चुनौती दुबै हाम्रो सामु विद्यमान छन् ।

नेपालमा हाल करीब ११८ किसिमका पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू रहेको अनुमान गरिएको छ र यस किसिमको विविधताभित्र करीव ५,८८४ प्रजातिका फूल फुल्ने र अन्य फूल नफुल्ने गरी जम्मा १०,०९१ प्रजातिहरू सूचीकृत भैसकेका छन् । यी मध्ये करिव ७०० जति प्रजातिहरूको औषधीय महत्व पत्ता लागेको छ। औषधीय महत्व रहेको भनिएका २३८ किसिमका वानस्पतिक प्रजातिहरूको रासायनिक परीक्षण समेत भैसकेको छ ।

मानव स्वास्थ्यमा अत्यन्तै महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुँदा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारसंग सम्बन्धित वानस्पतिक प्रजातिहरूको महत्व अत्यन्तै उच्च रहेको तथ्य निर्विवाद छ। त्यसैगरी सौन्दर्य प्रसाधन लगायतका अन्य कार्यहरूमा उपभोग हुने सुगन्धित वनस्पति (Aromatic Plants) हरूको आर्थिक संभाव्यतामा पनि क्रमिक बृद्धि हुँदै गैरहेको छ। यस्ता जडीबुटीहरूको वैज्ञानिक एवं व्यावसायिक ढंगले खेती विस्तार गरी कृषि प्रयोजनको लागि सामान्यतः अनुपयुक्त एवं अनुत्पादक ठहरिएको सीमान्त भूमिको उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने, वातावरण संरक्षणमा मद्दत पुऱ्याउने र गरिब एवं सीमान्त परिवारहरूको आर्थिक स्थितिमा वाञ्छित सुधार ल्याउने दृष्टिकोण अवलम्बन गर्नु वाञ्छनीय भएको छ ।

नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा यहाँ उपलब्ध प्रचुर जैविक विविधताको संरक्षण एवं दिगो उपयोगको सिलसिलामा हामीकहाँ समान रुपमा अवसर र चुनौतीहरू उपलब्ध छन् । मानव स्वास्थ्यको लागि अत्यन्तै उपयोगी ठहरिएका र विश्वमै दुर्लभ ठानिएका वानस्पतिक प्रजातिहरू एवं तिनीहरूको उपयोगसँग कानूनी रुपमै हक स्थापित गर्नुपर्ने चुनौती एकातिर विद्यमान छ भने अर्कोतिर यस्ता माध्यमद्वारा आर्थिक लाभहरू हासिल गर्ने असीमित अवसरहरू पनि हामीसँग उपलब्ध छन् ।

नेपालमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेती, संकलन, बेचबिखन र उपयोग लगायतका कार्यहरू परम्परागत ढंगबाटै हुने गरेको हुँदा अपेक्षित लाभ लिन नसकिएको स्थिति छ । अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढी माग भएका जडीबुटीहरूको खेती विस्तार प्रविधिलाई सर्वसाधारण किसानको पहुँचसम्म सहज ढंगले प्रशोधन (Processing), सम्वेष्टन (Packaging) जस्ता कार्यहरू मार्फत मूल्य अभिवृद्धि (Value addition) गरी अधिकांश फाइदा नेपालभित्रै रहन सक्ने वातावरण तयार गर्नु पनि उत्तिकै वाञ्छनीय देखिन्छ ।

चालु दशौं पंचवर्षीय योजनाले निर्दिष्ट गरे अनुरुप नेपाल राष्ट्रका विभिन्न क्षेत्रहरूमा रोजगारी अभिवृद्धि, निकासी प्रबर्द्धन एवं आय आर्जनको प्रमुख स्रोतको रुपमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन, प्रशोधन, एवं बजार व्यवस्थापन गरी यसबाट हुने आयमा समाजका विपन्न महिला र पिछडिएका वर्गहरूको पहुँच बढाई समग्र रुपमा गरिवी न्यूनीकरणमा वाञ्छित योगदान पुऱ्याउने वातावरण तयार गर्न पनि उपयुक्त नीतिगत संरचनाको आवश्यकता महसुस गरी विद्यमान कानून र वन नीतिमा पनि जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको संरक्षण र सदुपयोगका लागि स्पष्ट आधार नभएकाले छुट्टै नीतिको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको समग्र विकासको सन्दर्भमा निर्माण हुन लागेको नीतिगत व्यवस्था र आगामी दिनहरूमा हुने क्रियाकलापमा नेपालको वनस्पति स्रोतको अन्वेषण, पहिचान, अनुसन्धान र प्रविधि विकास कार्यमा सम्बन्धित निकायको भूमिका विशेष जिम्मेवारीपूर्ण रहनेछ ।

नेपाल सरकारले हाल अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरण एवं खुलापनको नीतिको सापेक्षतामा जडीबुटी एवं अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादन, संकलन, प्रशोधन, बिक्री वितरण लगायतका समस्त क्रियाकलापहरूमा पनि उदारवादी र प्रतिस्पर्धात्मक व्यावसायिक दक्षताका संभावनाहरू मुखरित हुनसक्ने यथार्थलाई हृदयंगम गर्दै यस दिशामा व्यावसायिक उद्यमशिलताको अभिवृद्धि गर्न उपयुक्त नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

हालसम्म पनि नेपालमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादन एवं बेचबिखन जस्ता कार्यहरू असंगठित रुपमै हुने गरेको परिप्रेक्ष्यमा यसबाट प्राप्त हुने फाइदालाई अधिकाधिक तुल्याउन व्यापक एवं संगठित प्रयास गरी जडीबुटी खेतीलाई उद्योगकै रुपमा विकास गरी यसका अग्र एवं पृष्ठसम्बन्ध (Forward and backward linkages) लाई मजबुत रुपमा स्थापित गरी आर्थिक समृद्धिको आधारलाई अरु दरिलो र फराकिलो बनाउनु आवश्यक देखिएको छ । सरकारको सहयोगी एवं प्रबर्द्धनकारी भूमिकामा सर्वसाधारण किसान, साना, मझौला र ठूला उद्यमी एवं व्यापारीहरू लगायतका निजी क्षेत्र तथा सहकारी क्षेत्रको सक्रिय सहभागिताबाट मात्रै यस किसिमको परिकल्पनाले मूर्तरुप लिन सक्दछ । तसर्थ नेपालमा जडीबुटी खेतीको विकास र विस्तार एवं तज्जन्य क्रियाकलापहरू मार्फत आर्थिक अभिवृद्धिका सम्भावनाहरूलाई उजागर गर्ने सिलसिलामा सरकारी, गैरसरकारी एवं निजी क्षेत्रको भूमिकालाई परिभाषित गर्ने, जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन कार्यमा व्यवसायीकरण गर्ने र यस मार्फत नेपाल र नेपाली जनताको आर्थिक सामाजिक रुपान्तरण गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत **जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति**, २०६१ लागू गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोच (Long Term Vision)

उच्च मूल्यका जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धनबाट अर्थ व्यवस्थामा ठोस योगदान पुऱ्याई आगामी सन् २०२० सम्म अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा नेपाल राष्ट्रलाई जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको वृहत भण्डारको रुपमा परिचित तुल्याउनु प्रस्तुत नीतिको दीर्घकालीन सोच हुनेछ ।

उद्देश्यहरू (Objectives)

१. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप उपलब्ध जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको पुनरुत्थान (regeneration) एवं पुनरुत्पादन (reproduction) प्रक्रियामा प्रतिकुल असर नपुऱ्याइकनै तिनीहरूको दिगो संकलन तथा व्यवस्थापन हुनेगरी प्रशोधन, उत्पादन र विक्री वितरण प्रक्रिया मार्फत् आर्थिक एवं पर्यावरणीय फाइदालाई अधिकतम तुल्याउने ।

२. महत्वपूर्ण जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको व्यावसायिक खेतीलाई प्रोत्साहन गरी वानस्पतिक प्रजातिहरूको परस्थानीय संरक्षण (ex-situ conservation) मार्फत् राष्ट्रिय आय एवं रोजगारी अभिवृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने ।

३. संकलित जडीबुटीहरू एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको प्रारम्भिक प्रशोधनको काम स्थानीय स्तरमै गरी दुर्गम तथा अति दुर्गम र ग्रामीण क्षेत्रमा रोजगारी र आय आर्जनका अवसरहरू बढाउने र संकलन केन्द्र तथा व्यापारिक केन्द्रहरूमा प्रशोधन लगायतका मूल्य अभिवृद्धिका कार्यहरू गरी स्थानीय आर्थिक गतिविधिहरूको अभिवृद्धि हुने गरी निजी क्षेत्र, स्थानीय निकाय लगायत अन्य क्षेत्रको सहभागितालाई बढावा दिने ।

४. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादनलाई व्यावसायिक रुपमा प्रतिस्पर्धात्मक तुल्याउन आवश्यक पर्ने पूँजी, पूर्वाधार, प्राविधिक ज्ञान र सीपको विकास तथा बजार व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याई स्थानीय जनताको जीवनस्तरमा वाञ्छित सुधार गरी गरिवी निवारणमा योगदान पुऱ्याउने ।

५. जडीबुटी एवं अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको संकलन, प्रशोधन, उत्पादन र बिक्री वितरण लगायतका कार्यहरूमा समाजका पिछडिएका, विपन्न र महिला वर्गहरूको सहभागितालाई सुनिश्चित तुल्याई प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन मार्फत लैंगिक एवं सामाजिक मूलप्रवाहीकरणको प्रक्रियालाई बढावा दिने ।

६. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादनलाई प्रतिश्पर्धात्मक रुपमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा विक्री वितरण प्रक्रिया मार्फत विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने ।

नीति

१. दिगो विकासको अवधारणाको आधारमा संरक्षण र सदुपयोग गर्ने

१. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको प्राकृतिक स्रोतको सर्भेक्षण गरी संकलन गर्ने उपयुक्त मापदण्डका प्रणालीहरू (Good harvesting practices) को आधारमा व्यवस्थापन प्रक्रिया अपनाइनेछ । व्यवस्थापन गर्दा वर्तमान स्रोतको संरक्षण र स्रोतको वृद्धिलाई ध्यानमा राखी यसको उपयोग र उपभोग गर्ने प्रक्रिया अपनाइनेछ ।

२. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको क्षेत्रमा भएका नीति तथा गतिविधिहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको कार्यमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार समन्वय समितिको प्रमुख भूमिका रहने छ ।

३. स्वस्थानीय (In-situ) र परस्थानीय (Ex-situ) दुवै पद्धतिद्वारा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन गरी लोप हुन लागेका वनस्पतिको संरक्षण गरिनेछ ।

४. राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय वा दुवै बजारको मागको स्थिति पहिल्याएर माग भएका जडीबुटीहरूको निरन्तर आपूर्तिको लागि खेतीबाट वा वन जङ्गलबाट वा दुवैबाट आपूर्तिको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको उपलब्धताको अध्ययन गरी कुनै खास क्षेत्रलाई “जडीबुटी क्षेत्र” तोक्ने र त्यस्ता जडीबुटीको विकास, व्यवस्थापन र संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा स्थानीय निकायको सहभागिता समेत जुटाई गहन रुपमा लागू गरिनेछन् ।

६. जिल्लामा उपलब्ध जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार स्रोतको संकलनमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण कायम गरी त्यसबाट स्थानीय वासिन्दा र उद्यमीहरूलाई अधिकतम लाभ प्राप्त हुने स्थिति श्रृजना गर्न जोड दिइनेछ ।

७. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको समग्र विकासको लागि छुट्टै अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन गुरुयोजना तयार गरी लागू गरिनेछ ।

२. जनसहभागितालाई प्रोत्साहन गरिने

८. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवसायीकरणको लागि प्राकृतिक स्रोतमात्र पर्याप्त नहुने भएकोले कबुलियती वन, सामुदायिक वन तथा अन्य निजी एवं समूहगत रुपमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेतीका लागि प्रोत्साहित गरिनेछ। यस्तो कार्यमा गरिवीका रेखामुनी रहेका महिलाहरूलाई विशेष प्राथमिकताका साथ अधिकतम लाभ हुनेगरी जनसहभागिता जुटाइनेछ। यसमा संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्रको समूह समितिका साथै कृषि समूहलाई समेत सहभागी गराइनेछ।

९. जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको बजार व्यवस्थापनको लागि उत्पादक, संकलनकर्ता तथा बिक्रीकर्ताहरूको संजाल स्थापना गरिनेछ। बिक्री वितरण र निकासीको व्यवस्था गर्दा वा उद्योग स्थापना गर्दा निजी तथा सहकारीको अवधारणा समेतलाई जोड दिइनेछ।

१०. स्वदेशभित्र प्रशोधन गर्न सकिने जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारका हकमा स्थानीय स्तरमा नै मूल्य अभिवृद्धि गर्न सरकारी, निजी तथा सम्बद्ध स्थानीय निकाय एवं अन्य संघ/संस्थाहरूलाई समेत प्रोत्साहन गरीनेछ। उल्लेखित स्रोतहरूको प्रशोधनका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास गर्दै लगिनेछ।

३. प्रमाणीकरण र कर प्रणाली सरलीकृत गरिने

११. निजीस्तरमा खेती गरी उत्पादन भएका जडिबुटी एवं गैर काष्ठ वन पैदावारको प्रमाणीकरण र कर प्रक्रियालाई सरलीकृत गरिनेछ।

१२. निजीस्तरबाट उत्पादन भएका जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूलाई प्रशोधनकर्ताले प्रशोधन वा प्रशोधन नगरिकनै खुला रुपमा बिक्री वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

१३. दिगो व्यवस्थापन गरी संकलन गरिएका जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको हकमा वन प्रमाणीकरण (Forest Certification) को व्यवस्था मिलाइनेछ। यस्ता वनबाट उत्पादित वस्तुहरूको प्रमाणीकरणको साथै

जैविक खेती (Organic Farming) को प्रमाणिकरणको कार्य पनि प्रारम्भ गरिनेछ ।

१४. वनस्पतिको विशेषता (Characterization), उपलब्धता (Mapping) र आनुवांशिक भिन्नताको पहिचान, अभिलेखिकरण गर्न मौजुदा प्रयोगशालाको सुदृढीकरण गरिनेछ र जैविक प्रविधि (Biotechnology) सम्बन्धी साधन सम्पन्न आधुनिक प्रयोगशालाको स्थापना गरी उपयुक्त प्रविधिको विकास गरिनेछ ।

१५. वनबाट संकलन हुने जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको राजस्व निर्धारण गर्दा प्राथमिक संकलनकर्ताले स्थानीय स्तरमा बिक्री गर्ने मूल्यलाई आधार मानी राजस्व तोक्ने व्यवस्था गरिनेछ । बढीमा ५/५ वर्षमा राजस्व दरको समीक्षा गर्ने व्यवस्था समेत मिलाइनेछ ।

४. उपयुक्त प्रविधि र विकासको प्रतिफल जनसमुदाय समक्ष पुऱ्याउने

१६. व्यवसायीकरण हुनसक्ने संभाव्य जडीबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको सर्वेक्षण तथा पहिचान गरी अनुसन्धानद्वारा तिनीहरूको खेती प्रविधि विकास गरी उपयुक्त प्रविधि जनसमुदायमा हस्तान्तरण गरिनेछ । यस्ता कार्यहरू वन क्षेत्रसंग सम्बद्ध समूहको अलावा कृषि एवं भू-संरक्षण कार्यसंग सम्बन्धित समुदायमा समेत लगिनेछ ।

१७. वनस्पतिमा पाइने औषधीजन्य सुगन्धित तेल र अन्य उपयोगी गुणहरूका सक्रिय तत्वको पहिचान गर्न अनुसन्धान गरिनेछ । अनुसन्धान भैसकेका त्यस्ता तत्वहरूको प्रशोधन तथा पृथकिकरण (Isolation) गरी व्यवसायीकरणमा सहयोग गरिनेछ ।

१८. देशमा विद्यमान वनस्पतिबाट लाभ लिन विदेशी संघसंस्थाहरू समेतसंग सम्बन्धन कायम गर्न सक्ने गरी अन्वेषणात्मक सर्भेक्षण (Bio-prospecting) गरिनेछ । यस्तो सर्भेक्षणबाट नेपालका जैविक स्रोत वा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा व्यवसायीकरण हुनसक्ने भएमा नेपाललाई अधिकतम लाभ हुने गरी व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१९. नेपालमा पाइने विशेष बहुमूल्य जडीबुटीहरूको गुण र उपयोगितावारे अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पहिचान गराउन प्रयत्न गरिनेछ ।

२०. जडिबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारसंग सम्बन्धित प्रविधि विकास र परीक्षणमा विद्यमान संघ सस्थाहरूलाई सक्रिय तुल्याइ कार्यगत दोहोरोपना हटाइनेछ ।

५. जनचेतना अभिवृद्धि गरी सीप विकास र व्यवसायीकरण सरलिकृत गर्न सहुलियत प्रदान गर्ने

२१. जडीबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको संकलन, व्यवस्थापन र खेती प्रविधिको बारेमा उत्पादक उपभोक्ता लगायत सर्वसाधारणमा चेतना अभिवृद्धि गराइनेछ र उपयुक्त सीपको विकास गर्न अवसरहरू उपलब्ध गराइनेछ ।

२२. कुनै व्यक्ति वा समूहले जडीबुटी खेती गरी उत्पादन, प्रशोधन र बिक्री वितरण गर्न चाहेमा त्यस्ता व्यक्ति वा समूहलाई राज्यबाट सहुलियत प्रदान गरिनेछ ।

कार्यनीतिहरू:

१. निजी एवं सहकारिताको माध्यमद्वारा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेती संकलन, उत्पादन, प्रशोधन गर्ने कार्यमा नेपाल सरकारले सहयोगी (Facilitator), उत्प्रेरक (Catalyst) र नियामक (Regulator) को भूमिका निर्वाह गर्दै जाने गरी नीतिगत सामन्जस्य, समन्वय र परिमार्जन गरिंदै लगिनेछ ।

२. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादन र विकास मार्फत सामूहिक लाभलाई उच्चतम तुल्याउने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्रभरी सहकारी संस्थाको स्थापना र विकासलाई प्रोत्साहित र प्रबर्द्धन गरिनेछ । यस्ता संस्थाहरूलाई बैंक वा अन्य संगठित क्षेत्रबाट आवश्यक ऋण सहुलियत उपलब्ध गराउने व्यवस्थाका साथै निजी एवं सहकारिताको माध्यमबाट व्यावसायिक रुपमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेती, संकलन, प्रशोधन, बिक्री वितरण गर्नको लागि कृषि विकास बैंक वा अन्य संगठित क्षेत्र मार्फत् सुलभ कर्जा उपलब्ध गराउनेतर्फ व्यवस्था मिलाइनेछ ।

३. नेपालमा उपलब्ध जडीबुटीहरूको वैज्ञानिक एवं सुरक्षित ढंगले भण्डारण (Storing), प्रशोधन (Processing), सम्बेष्टन (Packaging) र सारतत्व निकाल्ने (Extraction) जस्ता कार्यहरू गरी मूल्य अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । यस्ता कार्यहरूमा स्थानीयस्तरमै लघु एवं मध्यमखालका उद्यमहरूको विकासमा जोड दिइनेछ र नेपाल सरकारले यस्ता कार्यहरूको लागि आवश्यक प्राविधिक एवं आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउनेछ ।

४. निजी क्षेत्रमा खेती गरिएका जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको क्षेत्रफल लगायतका विवरण खोली जिल्ला वन कार्यालयमा दर्ता गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

५. नेपाल राष्ट्रमा उपलब्ध जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको अध्यावधिक अभिलेख तयार गर्न अध्ययन गर्ने गराउने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । दिगोपनको पहिचान गर्न यस्ता स्रोतहरूको सर्भेक्षण तथा तथ्याङ्क संकलन गरी वार्षिक प्राकृतिक उत्पादन परिमाणको तथ्याङ्कको आधारमा संकलन र बिक्री वितरणको प्रक्रिया अपनाइनेछ ।

६. सामुदायिक एवं कबूलियती वनक्षेत्रभित्र जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेतीलाई बढावा दिन वन कार्य योजनामा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापनलाई समावेश गरी विकास गराउने र सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहहरूलाई आवश्यक प्राविधिक ज्ञान, सीप तालिम र आर्थिक सहयोग समेत उपलब्ध गराइनेछ ।

७. सरकारद्वारा व्यवस्थित वनक्षेत्रभित्र पनि संभाव्यताको आधारमा निजी एवं सहकारिताको माध्यमबाट जडिबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेती संकलन लगायतका कार्यहरू गर्न दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

८. नेपाल राष्ट्रमा प्रचूर मात्रामा विद्यमान आनुवंशिक स्रोत (Genetic resources) र आनुवंशिक पदार्थ (Genetic materials) हरूमाथि कानूनी रुपमै हक अधिकार स्थापित गर्न र तिनीहरूको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभको न्यायिक एवं समन्यायिक बाँडफाँडको प्रक्रियालाई व्यवस्थित तुल्याउन आनुवंशिक

स्रोत (पहुँच, उपयोग, लाभको बाँडफाँड) ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। साथै जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार र सोसंग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान, सीप, खोज, प्रविधि र अभ्यास उपर सम्बन्धित व्यक्ति, समुदाय वा राज्यको बौद्धिक अधिकार स्थापित हुने गरी आवश्यक कानून तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ। त्यस्ता परम्परागत ज्ञान, सीप, अभ्यास आदिको पंजीकरण गरी नेपालका आनुवंशिक सम्पदाहरूको संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याइनेछ।

९. मानव स्वास्थ्य रक्षाको लागि आवश्यक पर्ने औषधि उत्पादन स्वदेशभित्रै गर्नको लागि सम्बन्धित आयुर्वेदिक एवं एलोपैथिक औषधि कारखानाहरूको स्थापना र विकासमा जोड दिइनेछ। त्यस्ता कारखानाहरूका लागि आवश्यक पर्ने कच्चापदार्थको रुपमा जडीबुटीहरूको पहिचान र परिमाणको आंकलन गरी तिनीहरूको संकलन एवं खेती विस्तार कार्यलाई प्रोत्साहित गरी निरन्तर रुपमा कच्चापदार्थ उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइनेछ।

१०. स्वदेशी जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारमा आधारित आधुनिक र ठूला उद्योगहरूको स्थापना र विकासमा विदेशी लगानी र प्रविधिलाई समेत प्रोत्साहित गर्न सकिनेछ। साथै परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित घरेलु उद्योगहरूमा स्वदेशी लगानीलाई नै प्रोत्साहन र संरक्षण गरिनेछ। यसरी कार्य गर्दा उत्पादक, संकलनकर्ता स्वदेशी उद्योग तथा उद्यमीहरूको हित संरक्षणमा पर्याप्त ध्यान पुऱ्याइनेछ।

११. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारमा आधारित लघु उद्यमहरूको स्थापना, व्यवस्थापन र विस्तार गर्न जिल्लास्थित घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरूको भूमिकाको पनि स्पष्ट किटान गरी कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछन्।

१२. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको उपलब्धता र संवेदनशीलताको आधारमा कुनै खास क्षेत्रलाई “जडीबुटी क्षेत्र” तोक्ने र त्यस्ता क्षेत्रका स्थानीय समूहहरूको संलग्नतामा जडीबुटीको विकास, व्यवस्थापन र संरक्षण गर्नुका साथै आय आर्जन तथा रोजगारमूलक कार्यक्रम लागू गरिनेछ।

१३. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ बन पैदावारको व्यावसायिक विकासका निमित्त वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावलीले तोकेका प्रावधानहरूको व्यवहारिकता समेत विचार गरी पुनरावलोकन गरिनेछ ।

१४. नेपालमा उत्पादित जडीबुटीहरूको बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा चिनारी गराउन व्यापार प्रबर्द्धन केन्द्र, नेपाल उद्योग बाणिज्य महासंघ, विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरू समेतको सहयोगमा समय समयमा "जडीबुटी मेला"को आयोजना गरिनेछ । स्वदेशभित्र पनि प्रत्येक जिल्लामा यस्ता मेला आयोजना गर्ने र उत्कृष्ट कार्य गर्नेलाई पुरस्कृत गरिनेछ । साथै गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको विभिन्न स्थानमा नमूना प्रदर्शन स्थलको पनि विकास गरिनेछ ।

१५. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको क्षेत्रमा कार्यरत भै सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूलाई समयानुकुल ढंगले सुदृढीकरण गरी तिनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लैजान प्रोत्साहित गरिनेछ । निर्यात प्रबर्द्धनलाई सहयोग पुऱ्याउन विद्यमान क्वारेन्टाइन निरीक्षणको क्षमतामा समेत बृद्धि गरिनेछ ।

१६. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको उत्पादन प्रबर्द्धन एवं बजारीकरणमा स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि गरी यसको विकासमा संलग्न गराईनेछ ।

१७. राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय बजार सूचनाहरू उत्पादक, संकलनकर्ता, प्रशोधनकर्ता तथा निर्यातकर्ताहरूलाई उपलब्ध गराउने संयन्त्रको विकास गरिनेछ । साथै राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत हिसाबमा जडीबुटी सूचना केन्द्रको समेत स्थापना गरिनेछ ।

१८. जडीबुटी उत्पादन, प्रशोधन, बजार व्यवस्थापन जस्ता क्रियाकलापहरूलाई साना किसान विकास कार्यक्रम, ग्रामीण महिलाका लागि उद्यमशील कर्जा कार्यक्रम, महिला विकास कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरूसँग एकीकृत ढंगले संचालन गर्ने गरी संस्थागत समन्वय कायम गरिनेछ । त्यसैगरी स्थानिय विकास कोष र गरिवी निवारण कोष मार्फत् गरिव, विपन्न र पिछडिएका वर्गहरूका लागि प्रवाहित हुने कर्जाको केही अंश जडीबुटी खेती एवं बजार

विस्तार र विविधिकरणको कार्यमा प्रवाहित हुने गरी कृषि ऋणको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१९. सामान्यतः कृषिको लागि अनुपयुक्त ठहरिएको सीमान्त भूमि र कसैको हकभोग र स्वामित्वमा नरहेको पाखो पर्ती जग्गा र भीर पाखाहरूमा उपयुक्तता अनुसार जडीबुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको खेती गर्न गरिब, भूमिहीन र सीमान्त परिवारहरूलाई सामूहिक रुपमा प्रोत्साहित गरिनेछ ।

२०. गरिबीको रेखामुनी रहेका जनताहरूलाई जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वनपैदावारहरूको संकलन तथा खेती विस्तार सम्बन्धी तालिम, प्रदर्शन र प्रचार प्रसार आदिको माध्यमद्वारा जनचेतना अभिवृद्धि गरी खेती विकास र संकलन कार्यमा अभिप्रेरित गरिनेछ । यसको लागि ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछ ।

२१. नेपालका खास जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको न्यूनतम गुणस्तर झल्कने मापदण्ड (Standard) कायम गरी तेस्रो मुलुकसंगको व्यापार प्रबर्द्धन गर्नमा सहयोग पुऱ्याइनेछ । उत्पादित जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको गुणस्तर जस्तै वस्तु सुरक्षण (Material safety), उत्पादन विश्लेषण (Product analysis), उत्पादन प्रमाणीकरण (Product certification), आदि प्रमाणित गर्न राष्ट्रियस्तरमा साधन सम्पन्न प्रमाणीकरण प्रयोगशालाको व्यवस्था गरिनेछ र क्षेत्रीयस्तरमा समेत यस्ता प्रयोगशालाहरू क्रमशः व्यवस्था गर्दै लगिनेछ ।

२२. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको पहिचान, परीक्षण लगायत यिनीहरूबाट उत्पादित औषधि तथा अन्य उत्पादनको परीक्षण र गुणस्तर निर्धारणका लागि प्रयोगशालाहरूको स्तर वृद्धि गरिनेछ ।

२३. मुलुकभित्र कच्चापदार्थको रुपमा आयात हुने जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको न्यूनतम गुणस्तर कायम गरी त्यस्तो गुणस्तर पुग्ने वस्तुहरूलाई मात्र मुलुकभित्र आयात गर्न दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

२४. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादन, संकलन, प्रशोधन र बजार व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने दक्ष एवं प्राविधिक जनशक्तिको

सहज र भरपर्दो आपूर्तिको लागि नेपाल सरकारले प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा परिषद, नेपाल अधिराज्यका विभिन्न विश्वविद्यालयहरू र आवश्यकतानुसार विदेशी शिक्षण संस्थाहरूसंग समेत संस्थागत सम्पर्क र समन्वय कायम गरी उपयुक्त व्यवस्था मिलाइनेछ । जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्बन्धी विषय प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी सबै उच्च शिक्षाको पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।

२५. सरकारी स्वामित्वमा संचालित कम्पनीहरूलाई क्रमशः जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको खेती विस्तार, संकलन, उत्पादन, प्रशोधन एवं बजार प्रबर्द्धनका लागि तत् सम्बन्धी संयन्त्रको विकास गरी बजार मागको आधारमा जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारमा आधारित विभिन्न गुणस्तरीय उत्पादनहरू उत्पादन गरी सर्वसाधारणलाई प्रोत्साहन गर्ने संस्थाको रुपमा विकास गराइनेछ ।

२६. मुलुकको भौगोलिक एवं वातावरणीय विविधताको आधारमा उपयुक्त समय र स्थानमा उपयुक्त जातका जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यावसायिक खेतीलाई प्रोत्साहित गरिनेछ र यसको लागि आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मानिएका जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारको खेती प्रविधि विकास गर्दै उद्यमी कृषकहरूलाई उपयुक्त खेती प्रविधि हस्तान्तरण गरिनेछ ।

२७. जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको उत्पादन, संकलन, उपयोग एवं व्यवस्थापन कार्यमा विद्यमान परम्परागत पद्धति र प्रविधिमा सम-सामयिक सुधार गर्नुको साथै आधुनिक प्रविधिको विकास र विस्तारमा जोड दिइनेछ ।

२८. कृषियोग्य भूमिमा अन्तरवाली प्रणाली अन्तर्गत कृषिबालीको साथसाथै जडीबुटी खेती गर्ने कार्यमा कृषकहरूलाई प्रोत्साहित गर्नुको साथै यसको लागि उनीहरूलाई आवश्यक पर्ने प्राविधिक ज्ञान र सल्लाह समेत उपलब्ध गराइनेछ ।

वनस्पति स्रोतको अनुसन्धान कार्यविधि, २०७०

१. प्रस्तावना

नेपाल भित्रका वनस्पति स्रोतहरूको वैज्ञानिक पहिचान, अध्ययन, अनुसन्धान, सर्भेक्षण तथा मूल्यवान वनस्पतिहरूको खेती तथा प्रशोधन प्रविधिको विकास साथै वनस्पति उत्पादनको व्यापारमा सहयोग तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी कार्यहरूको उपलब्धीहरूलाई नियमन, व्यवस्थापन तथा उपयोगी बनाउन आवश्यक भएकोले वनस्पति स्रोत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७० तयार गरी लागू गरिएको छ ।

२. नाम र प्रारम्भ

(क) यस कार्यविधिको नाम *वनस्पति स्रोत अनुसन्धान कार्यविधि, २०७०* रहनेछ ।

(ख) यो कार्यविधि मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको मितिदेखि नै लागू हुनेछ ।

३. परिभाषा

विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा

(क) '**नीति**' भन्नाले जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६१ सम्झनु पर्दछ ।

(ख) '**मन्त्रालय**' भन्नाले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय सम्झनु पर्दछ ।

(ग) '**सचिव**' भन्नाले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयका सचिवलाई सम्झनु पर्दछ ।

(घ) '**विभाग**' भन्नाले वनस्पति विभागलाई सम्झनु पर्दछ ।

(ङ) '**कार्यालय**' भन्नाले विभाग अन्तर्गतका केन्द्रिय र जिल्ला कार्यालय सम्झनु पर्दछ ।

४. उद्देश्य

यस अनुसन्धानका कार्यविधिका उद्देश्यहरू निम्न अनुसार रहेका छन्:

(क) अनुसन्धान प्रक्रियालाई सहजीकरण र नियमन गर्ने ।

(ख) अनुसन्धान मार्फत विभागका जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

(ग) अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाहरूको प्रकाशन तथा अभिलेखीकरण गर्ने ।

५. अनुसन्धान कार्यविधि

(क) नेपालका वनस्पतिहरूमा अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाले (राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय) अनुसूची-१, अनुसारको निवेदनको साथमा अनुसूची-२ अनुसारको अनुसन्धानको प्रस्ताव र आवद्ध संस्थाहरूको सिफारिस पत्र सहित विभागमा निवेदन पेश गर्नु पर्नेछ । अनुसन्धानकर्ता विदेशी नागरिक भएमा निजले आफ्नो पासपोर्टको प्रतिलिपि समेत निवेदनसाथ संलग्न गरी पेश गर्नु पर्नेछ ।

(ख) उपदफा 'क' अनुसार प्राप्त निवेदन र प्रस्तावका सम्बन्धमा कुनै कुरा प्रष्ट नभई बुझ्नु परेमा सम्बन्धित अनुसन्धानकर्तालाई बोलाई वा पत्र मार्फत बुझ्न सक्नेछ ।

(ग) कुनै स्वदेशी तथा विदेशी व्यक्ति वा संघ संस्थाले अनुसन्धान प्रयोजनको लागि निवेदन पेश गरेको अवस्थामा मन्त्रालयको सहमतिमा विभागले अनुमित दिन सक्नेछ ।

(घ) उपदफा 'ग' बमोजिम स्वीकृत पाएको अनुसन्धान टोलीलाई विभागले तोकेको राजपत्रांकित (प्रा.) कर्मचारीको सुपरीवेक्षणमा मात्रै सर्भेक्षण र संकलन गर्नु र गराउनु पर्नेछ ।

(ङ) नेपाली विश्वविद्यालयबाट स्नातक, स्नातकोत्तर र विद्यावारिधी तहमा अध्ययनरत नेपाली विद्यार्थीले हर्वेरियम नमूना, बीउ, फल, ट्युवर स्वदेश भित्र अनुसन्धान प्रयोजनका लागि विभागको सहमति लिनुपर्नेछ ।

तर नेपाल सरकारले तोकेको संरक्षित क्षेत्रबाट नमूना संकलन गर्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागबाट अनुमति लिनुपर्नेछ । नमूना विदेश पठाउनुपर्ने भएमा अनुसन्धान पूर्व विभागको सिफारिसमा मन्त्रालयसँग सहमति लिनुपर्नेछ ।

(च) अनुसन्धान अनुमति पत्रको ढाँचा अनुसूची-३ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ ।

(छ) मन्त्रालयको पूर्व स्वीकृति बिना जैविक पदार्थ (Live Material) लाई विदेश निकासीमा प्रतिबन्ध लगाइनेछ । तर कुनै वनस्पति रोग लागेको वा मुद्दाको अनुसन्धान तथा तहकीकातमा प्रमाण जुटाउने उद्देश्यले विदेशमा लगी अनुसन्धान गर्नुपर्ने भएमा मन्त्रालयको स्वीकृति लिई संकलित जैविक पदार्थलाई विदेश लैजान भने सकिनेछ ।

(ज) दुर्लभ वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण महासन्धि र (साइटिस) मा सूचिकृत वनस्पतिहरूको नमूना संकलन गर्दा प्रचलित ऐन, नियमावली र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको तोकेको प्रक्रिया पुऱ्याएर मात्र नमूना संकलन गर्न र विदेश लैजान अनुमति दिइनेछ ।

(झ) कुनै पनि अनुसन्धानकर्ताले नेपालबाट संकलन गरिएका वनस्पतिहरूको पहिचान पश्चात एक प्रति विरुवाको नमूना राष्ट्रिय हर्वेरियम तथा वनस्पति प्रयोगशाला गोदावरी, ललितपुरमा बुझाउनु पर्नेछ ।

(ञ) नेपालबाट पहिलो पटक नयाँ विरुवा Report गर्ने अनुसन्धानकर्ताले उक्त नमूनाको Holotype तथा Isotype एकिन भएमा राष्ट्रिय हर्वेरियम तथा वनस्पति प्रयोगशाला गोदावरी, ललितपुरमा बुझाउनु पर्नेछ ।

६. नेपाल फ्लोरा प्रकाशन सम्बन्धी व्यवस्था

क) नेपाल फ्लोराको अभिलेखीकरण र तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न मन्त्रालयको मिति २०५८/७/१७ को त्रिपक्षीय समझदारी पत्र अनुरुप विद्यमानमा सहकार्य गरिरहेका विदेशी संस्थाहरू (University of Tokyo, Japan,

British History Museum (BM) र Royal Botanical Garden Edinburg, U.K.) साथै स्वदेशी संस्थाहरू (केन्द्रिय वनस्पति विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय र नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान) संग संयुक्त रुपमा संकलन कार्य गर्न सक्नेछ ।

(ख) उपदफा ‘क’ बमोजिम संकलन गरिएको नमूनाहरू १-१ प्रति विभाग अन्तर्गतको राष्ट्रिय हर्बेरियम तथा वनस्पति प्रयोगशाला, गोदावरी, ललितपुरमा दाखिला गरिएको प्रमाण सम्बन्धित कार्यालयबाट लिइसकेपछि मात्रै पहिचानको लागि सहकार्य गर्ने संस्थाले विभागको स्वीकृतिमा मृत रुपमा आफ्नो देशमा लैजान सकिनेछ । यसरी पठाइएको नमूना सम्बन्धी जानकारी मन्त्रालयमा पठाइनेछ ।

(ग) उपदफा ‘ख’ बमोजिम लगिएका मृत वतस्पति नमूना (Dead Plant Herbarium) लाई अनुसन्धान र वैज्ञानिक पहिचान कार्य वाहेक अन्य व्यावसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न पाइने छैन ।

(घ) हर्वेरियमका मृत नमूनाहरू वा त्यसका अवव्यय मन्त्रालयको सहमति विना तेस्रो पक्षलाई कुनै पनि उद्देश्यका लागि उपलब्ध गराइने छैन ।

(ङ) संकलन गर्ने टोलीले नेपाल सरकारका प्रचलित ऐन, कानून तथा स्थानीय नियम, मूल्य र मान्यता विपरित कुनै पनि कार्य गर्न पाउने छैनन् ।

(च) तोकिएको वा प्रस्तावित स्थानहरूबाट मात्र वनस्पति प्रजातिका हर्वेरियम नमूनाहरू संकलन गरिने छन् ।

(छ) उपदफा ‘क’ का सहभागी संस्थाले पनि जैविक पदार्थ (Live Material) लैजान भने प्रतिबन्ध लगाइने छ ।

७. प्राविधिक समितिको व्यवस्था

(क) कुनै व्यक्ति वा संस्थाले वनस्पतिको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने प्रस्ताव पेश गरेमा प्रस्तावको अध्ययन गरी सिफारिस गर्ने प्रयोजनार्थ विभागको बोटानिष्ट (वन सेवा, बोटानी समूह, राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणी/प्रा.) को संयोजकत्वमा सम्बन्धित विषय विज्ञहरू सहितको तीन सदस्यीय

एक प्राविधिक समिति गठन गरिनेछ। सो समितिको सिफारिसका आधारमा मन्त्रालयको स्वीकृति पछि मात्र अनुसन्धान अनुमति प्रक्रिया अगाडि बढाइनेछ। सो प्रयोजनार्थका लागि निवेदन प्राप्त भएपछि विभागले निर्णय दिनुपर्नेछ।

(ख) उपदफा 'क' अनुसारको प्राविधिक टोलीमा विभागले आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञहरूलाई सदस्यको रुपमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(ग) प्राविधिक समितिको वैठक आवश्यकता अनुसार बस्नेछ।

८. जनशक्ति क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था

(क) नीतिले निर्दिष्ट गरे अनुसार विभागले वनस्पति सर्भेक्षण, पहिचान, अन्वेषणात्मक सर्भेक्षण, जडीबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावरहरूको उत्पादन, संकलन प्रशोधन र बजार व्यवस्थापनको लागि आवश्यक पर्ने दक्ष एवं प्राविधिक जनशक्ति सहज र भरपर्दो आपूर्तिको लागि आवश्यकता अनुसार स्वदेशी तथा विदेशी शिक्षण, अनुसन्धानमूलक संस्थाहरूसँग संस्थागत सम्पर्क र समन्वय नेपाल सरकारले तोकेको प्रक्रिया बमोजिम गर्न सक्नेछ।

(ख) वनस्पति विभागको कार्यसँग मेल खाने कार्यका लागि नेपाल भित्रका विश्वविद्यालय वा अनुसन्धान प्रकृतिका संघ संस्थाहरूले माग गरेको खण्डमा सम्झौता पत्र (MOU) तयार गरी संयुक्त रुपमा अनुसन्धान गर्ने तथा एक अर्काको प्रयोगशाला, पुस्तकालय सुविधा एक अर्कालाई उपलब्ध गराउने र यसका लागि दुवैतर्फका विशेषज्ञहरूको संयुक्त सुपरीवेक्षण हुनुपर्नेछ।

(ग) विभागका कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणा र वृत्ति विकासका लागि कुनै पनि संस्था वा विश्वविद्यालयको सहयोग तथा सहकार्यमा उच्च स्तरको अध्ययन अनुसन्धान, तालिम गर्न व्यक्ति वा नेपाल सरकारको प्रचलित निजामती ऐन र नियमावलीमा अन्तर्गत भई हरेक वर्ष विद्यावारिधी दुई जना र स्नातकोत्तर एक जना वा सोभन्दा बढी सिफारिस गर्न सकिनेछ।

९. अनुसन्धानका प्राथमिकता तोक्ने

(क) नीतिले निर्दिष्ट गरेका विषयवस्तुमा विशिष्टीकृत गरी विभागले अध्ययन अनुसन्धानको प्राथमिकता तोक्नेछ ।

(ख) उपदफा ९ 'क' बमोजिम तोकिएका प्राथमिकताहरू विभागको वेभसाइट तथा प्रचार प्रसार तथा डकुमेन्टेशन शाखामा अद्यावधिक गरिनेछ ।

१०. अनुसन्धानकर्ताले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू

(क) नेपाल फ्लोरा बाहेकको अनुसन्धान गर्दा अनुमति पत्रमा तोकिएका शर्त र प्रचलित कानून परिधिभित्र रही गर्नुपर्नेछ ।

(ख) विस्तृत परीक्षणका लागि मृत नमूना वा सुगन्धित वनस्पति तेललाई विदेश लैजान आवश्यक परेमा विभागले वैज्ञानिक पहिचान तथा परिमाण एकीनसाथ सिलबन्दी टाँचा लगाई विभागीय सिफारिसमा मन्त्रालयको स्वीकृति लिई पठाउन सक्नेछ ।

(ग) अनुसन्धान शुरु भएपछि हरेक ६/६ महिनामा संक्षिप्त प्रतिवेदन विभागमा पेश गर्नुपर्नेछ । अनुसन्धान समाप्त भएपछि अनुसन्धानकर्ताले विस्तृत प्रतिवेदनको एक/एक विद्युतीय र छापा प्रति विभागमा बुझाउनु पर्नेछ । प्रतिवेदन नबुझाउने र तोकिएको शर्त वा व्यक्तिलाई कालोसूचीमा राख्न र भविष्यमा अनुसन्धान अनुमति नदिने र सहकार्य पनि गरिने छैन ।

(घ) अनुसन्धानकर्ताले नतिजाहरू प्रकाशित गर्दा अनुसन्धानमा संलग्न विभागका कर्मचारीको योगदानको आधारमा प्रथम लेखक वा सहलेखकको रुपमा संलग्न गराइनेछ ।

११. विविध

(क) तोकिएको अवधिभित्र अनुसन्धान पूरा हुन नसकेमा म्याद थप गर्नुपरेमा तत्कालीन समयसम्मको अनुसन्धान प्रगति प्रतिवेदन सहित विभागमा

निवेदन दिनुपर्नेछ । प्राप्त प्रतिवेदन माथि विभागले अध्ययन गरी म्याद थप गर्न सक्नेछ ।

(ख) अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले विभागलाई प्रतिवेदन बुझाएपछि मात्र सञ्चार माध्यममा प्रकाशन र प्रसारण गर्नुपर्नेछ ।

(ग) प्रत्येक वर्ष अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम, ठेगाना र अनुसन्धानको शीर्षक सहितको विवरण तयार गरी विभागको वार्षिक प्रतिवेदनमा प्रकाशित गरिनेछ ।

(घ) विभाग वा अन्तर्गत कार्यालयबाट संचालन हुने अनुसन्धान कार्य गर्दा आवश्यकता अनुसार नेपाली विद्यार्थीहरू/अनुसन्धान गर्न इच्छुक नेपाली नागरिकलाई विभाग आफैले र विदेशी अनुसन्धानकर्ताको हकमा मन्त्रालयको सहमति लिई (प्रयोगशाला र फिल्ड) इन्टर्नसिपको व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।

(ङ) अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजा माथिको प्रतिलिपि अधिकार नेपाल सरकारको विद्यमान कानूनी व्यवस्था र निर्णय बमोजिम हुनेछ ।

१२. अनुसूचीहरू

अनुसूची-१: अनुसन्धान अनुमति सहमतिको लागि निवेदन पत्रको ढाँचा

अनुसूची-२: अनुसन्धान प्रस्तावको ढाँचा

अनुसूची-३: अनुमति पत्रको ढाँचा

अनुसूची–१

अनुसन्धानको अनुमतिको लागि पेश गर्नुपर्ने निवेदन पत्रको ढाँचा

मिति : २०....../......./.......

विषयः अनुसन्धान अनुमति पाउँ भन्ने बारे ।

श्रीमान् महानिर्देशकज्यू
वनस्पति विभाग
थापाथली, काठमाडौं ।

प्रस्तुत विषयमा मलाई निम्नानुसारको अध्ययन अनुमति प्रदान गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु ।

<table>
<tr><td rowspan="2">अनुसन्धानकर्ताको नाम</td><td colspan="2">पहिलो</td><td colspan="2">बीचको</td><td colspan="2">थर</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td><td colspan="2"></td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>अनुसन्धानकर्ताको ठेगाना</td><td colspan="2">स्थायीः
अस्थायीः</td><td colspan="2">ईमेल</td><td colspan="2">फोन नं.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">सम्बद्ध संस्था</td><td colspan="3">संस्थाको नाम</td><td colspan="3">ठेगाना</td></tr>
<tr><td colspan="3"></td><td colspan="3"></td></tr>
<tr><td>पद</td><td colspan="6"></td></tr>
<tr><td>अनुसन्धान तह</td><td colspan="3">व्यक्तिगत : स्नातक तह/स्नातकोत्तर तह/पि.एच.डी. वा अन्य ....</td><td colspan="3">संस्थागत : राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय</td></tr>
<tr><td>अनुसन्धानको शीर्षक</td><td colspan="6"></td></tr>
<tr><td>अनुसन्धानको क्षेत्र</td><td colspan="6"></td></tr>
<tr><td rowspan="2">अनुसन्धानको विधि</td><td rowspan="2"></td><td colspan="3">नमूना संकलन</td><td colspan="2">नमूनाको परीक्षण</td></tr>
<tr><td>गर्ने</td><td colspan="2">नगर्ने</td><td>नेपालमा</td><td>विदेशमा</td></tr>
<tr><td>अनुसन्धानको समयावधि</td><td colspan="6">.............................. देखि .... सम्म</td></tr>
<tr><td>संलग्न कागजातहरू</td><td colspan="6">१. निवेदन पाना ....
२. अनुसन्धान प्रस्ताव पाना ....
३. आवद्ध संस्थाको सिफारिस र कबुलियतनामा पत्र पाना ....
४.पासपोर्टको प्रतिलिपि पाना .... (विदेशी अनुसन्धानकर्ताको हकमा मात्र)</td></tr>
</table>

निवेदकको हस्ताक्षर

....

अनुसूची–२

अनुसन्धान प्रस्तावको ढाँचा

क) अग्रपृष्ठ

ख) परिचय

ग) अनुसन्धानको औचित्य

घ) उद्देश्य

ङ) अनुसन्धान विधि

च) आशातित उपलब्धीहरू

छ) समय तालिका

ज) सन्दर्भ सामाग्री

अनुसूची-३
अनुसन्धान अनुमति पत्रको ढाँचा

नेपाल सरकार
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय
वनस्पति विभाग
थापाथली, काठमाडौं ।

मिति : २०....../......./.......

विषयः अनुसन्धान अनुमति बारे ।

श्री ....
.... ।

प्रस्तुत विषयमा नेपाल सरकार (सचिव स्तर / यस विभागको मिति : २०........./......../.......... को निर्णयानुसार त्यस कार्यालयको क्षेत्रमा निम्नानुसार अनुमति प्रदान गरिएको छ ।

अनुसन्धानकर्ताको नाम	पहिलो	बीचको		थर	
अनुसन्धानकर्ताको ठेगाना	स्थायीः अस्थायीः	ईमेल		फोन नं.	
सम्बद्ध संस्था	संस्थाको नाम	ठेगाना			
पद					
अनुसन्धान तह	व्यक्तिगत तह/स्नातक तह/स्नातकोत्तर तह/ पि.एच.डी. तह		संस्थागत : राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय		
अनुसन्धानको शीर्षक					
अनुसन्धानको क्षेत्र					
अनुसन्धानको विधि		नमूना संकलन		नमूनाको परीक्षण	
		गर्ने	नगर्ने	नेपालमा	विदेशमा
अनुसन्धानको समयावधि	.... देखि .... सम्म				
अनुसन्धानको शर्तहरू	१. अनुसन्धानकर्ताले विभाग र सम्बन्धित कार्यालयसँग समन्वय गरी गर्नुपर्नेछ । २. अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो अनुसन्धानको प्रस्ताव सम्बन्धित कार्यालयमा समेत पेश गर्नुपर्नेछ । ३. अनुसन्धानकर्ताले अनुसन्धान समाप्त भएपछि एक प्रति कागजी प्रतिवेदन र एक प्रति विद्युतीय प्रतिवेदन विभाग र सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र कार्यालयमा बुझाउनु पर्नेछ । ४. अनुसन्धानकर्ताले नतिजाहरू प्रकाशित गर्दा अनुसन्धानमा संलग्न कर्मचारीको योगदानको आधारमा सह-लेखकको रुपमा समावेश गराउनु पर्नेछ । ५. संकलित नमूना नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति नलिई विदेश लैजान पाइने छैन ।				

बोधार्थ :

....
वैज्ञानिक अधिकृत